

Олександра Кіріченко

●

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ЧЕРНІГІВЩИНИ У ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ

DOI: 10.5281/zenodo.3732592

© О. Кіріченко, 2020. СС BY 4.0

***Мета** статті – дати короткий огляд газет, які висвітлювали на своїх сторінках тему релігії під час окупації Чернігівщини нацистською Німеччиною у 1941–1943 рр. Після десятиліть панування радянської влади, коли церква зазнала жорстоких гонінь, у мешканців з'явилася можливість повернутися до релігії, не боячись жодного покарання. Соціально-релігійні злами у суспільстві Чернігівщини 1941 р. спонукають до аналізу місцевої преси зазначеного періоду, а саме газет «Вісті Остерщини», «Українське Полісся», «Вісті Прилуччини» та «Ніжинські Вісті». Ці видання висвітлювали інформацію про релігійні обряди та традиції, відновлення богослужінь у тих церквах, де були склади чи спортзали до Другої світової війни, а також про деякі релігійні події у містах та селищах. У ході досліджень було з'ясовано, що в Чернігові за часів окупації було п'ять церков, а саме: Троїцький собор, Дмитрівська церква Єлецького монастиря, Воскресня, Іллінська, Св. Михайла та Федора. Аналіз окупаційної преси дає можливість простежити прояви духовно-релігійного життя на Чернігівщині. З моменту прийняття «нового режиму» церковна політика суттєво змінилася, завдяки підтримці німців почалося відкриття церков у містах і селах. Віруючі знову отримали можливість вінчатися, хрестити дітей та відспівувати родичів. Зрозуміло, що особлива увага німців у питанні конфесії полягала у спробі використовувати релігійні об'єднання для посилення свого режиму, завоювання прихильності та підризу довіри громадськості до радянської системи. Релігійна політика окупаційної влади не була однозначною, оскільки вона мала встановити контроль за діяльністю релігійних організацій та використовувати ці об'єднання у своїх цілях. Однак, незважаючи на ці обставини, в умовах жорстокого німецького режиму Українська Православна Церква продовжувала відстоювати національні інтереси та поширювати релігійні ідеї.*

***Ключові слова:** окупація, преса, церква, газета, релігія.*

Після десятиліть гонінь на церкву за доби панування радянського режиму зі встановленням нацистської окупаційної влади в українського населення та церковнослужителів з'явилася можливість без страху, що їх будуть переслідувати чи залякувати, повернутися до релігії. Зокрема, на таку думку наштовхує ознайомлення з матеріалами преси Чернігівщини вказаного періоду, а саме газетами «Вісті Остерщини», «Українське Полісся», «Вісті Прилуччини» та «Ніжинські вісті». Названі видання висвітлювали інформацію про проведення служб, в тих церквах, де до війни розміщувалися склади, спортзали, про заходи релігійного характеру в містах та містечках тощо. У студії «Воскресенський храм міста Чернігова. Матеріали і документи до історії приходу» (2018) розповідається, що в період окупації було відновлено служби в наступних чернігівських церквах: Троїцькому соборі, Дмитрівський церкві Єлецького монастиря, Воскресенський, Іллінський, Св. Михайла та Федора¹.

¹ Воскресенський храм г. Чернигова: материалы и документы к истории прихода / сост. И. В. Мельник.

Досліджені нами матеріали окупаційної преси дозволяють прослідкувати, як змінювалося ставлення місцевого населення і представників німецької влади до відновленої церкви на Чернігівщині та в Україні загалом. Для прикладу можна навести статтю С. Г. Баран-Бутовича² «Наші християнські свята» газети «Українське Полісся»³ за 4 січня 1942 р. Автор демонструє прихильність до окупаційної влади, засуджує більшовизм, подає визначення християнству «це одна з основних підвалин національної культури й ідеологічного світогляду українського народу. Християнську віру семіто-більшевики знищували всіма засобами. Духівництво позбавляли прав, садовили до тюрми, катували в застінках НКВД, засуджували на заслання. Церкви закривали, руйнували, перетворювали на склади, на злучні пункти для худоби. Знищили всі дзвони, навіть ті, що були забрані до музею, як цінніші історичні пам'ятки (у чернігівському музеї були дуже цінні дзвони: один з гербом Павла Полуботка, другий – з портретом і гербом гетьмана Івана Мазепи)»⁴. Отже, автор характеризує ставлення радянської влади до релігії і повідомляє про відновлення храмів у Чернігові, які збереглися дякуючи «старим» кадрам духовенства. Крім того, С. Г. Баран-Бутович зазначив, що церковний рух завдяки згуртованій громаді відродився і в селах.

Контент-аналіз змісту газет засвідчив, що окупаційна влада зазвичай надавала перевагу висвітленню військових подій та життєдіяльності населення, критиці радянської влади і вихвалянню німецької, а також агітації виїзду до Німеччини. Темі релігії більше уваги приділялося напередодні або в день релігійно-календарних свят, особливо Різдва та Великодня. Автори вказували на активність населення щодо участі в релігійних заходах, залучення дітей до їх проведення.

О. О. Воронин⁵ у студії «Історичний шлях УАПЦ» зазначив, що діяльність Московської патріархії на територіях Західної України, Білорусії та Прибалтики припинило вторгнення німців на територію Радянського Союзу. Проте, скликаний у серпні 1941 р. в Почаєві собор, організований архієпископом Волинським Олексієм, ухвалив рішення залишитися в канонічній підлеглості Московської патріархії на правах автономії. Так утворилась Українська Автономна Церква. Українські церковно-громадські кола звернулися до митрополита Діонісія, якого вважали першоєрархом, з проханням про благословення відродження незалежної української Православної Церкви під керівництвом архієпископа Полікарпа (Сікорського). Результатом згоди став декрет від 24 грудня 1941 р., що засвідчив про існування Української Автокефальної Православної Церкви. У вересні 1941 р. група священників та діячів УАПЦ заснувала в Києві Всеукраїнську Православну Раду. Але у грудні до Києва прибув єпископ Автономної Церкви Пантелеймон, котрий, здобувши довіру у представників німецької влади, взяв під свою юрисдикцію більшість заснованих під час німецької окупації парафій. Через його намову німці розпустили в лютому 1942 р. Всеукраїнську Православну Церковну

Чернигов: Десна Полиграф, 2018. С. 36–37.

² Баран-Бутович С. Г. (1877–1944), доцент Чернігівського педагогічного інституту, історик, археолог, краєзнавець, голова відділу освіти та культури Чернігівської міської управи 1941–1943 рр. Вирок військового трибуналу 1944 р. – розстріл. Реабілітований у 1997 р.

³ Газета «Українське Полісся» створена у листопаді 1941 р. з ініціативи представників ОУН(М). Редактором газети «Українське Полісся» було призначено Ф. Я. Піпу, заступником редактора – І. В. Курача. 3 травня 1943 р. газету перейменовано на «Український кур'єр».

⁴ Баран-Бутович С. Г. Наші християнські свята. *Українське Полісся*. 4 січня 1942. № 2. С. 2.

⁵ Воронин О. О. (27.12.1926, Харків – 15.05.2013, Сауд-Баунд-Брук) – український письменник, редактор, видавець, громадський діяч. Здобув ступінь магістра у Богословській академії УАПЦ у Мюнхені, працював редактором радіостанції «Голос Америки», вів радіопрограму «Голос УАПЦ», заснував видавництво «Воскресіння». З 1990 року – директор видавництва «Воскресіння» (Кенсінгтон). Довголітній член парафії св. Трійці УПЦ в Чіктовага, видавав «Парафіальне Слово», член управи, допомагав хоріві і діяльності школи.

Раду⁶.

Ці події та криза релігійного життя в Україні за радянських часів загалом були висвітлені у статті «Московський митрополит знову провинився. Гострі виступи Архієпископів Полікарпа та Олексія», надрукованій у газеті «Ніжинські Вісті»⁷ за 20 травня 1942 р. Проте головною ідеєю повідомлення залишалася критика радянської влади та «дифірамби» в адресу «спасителів»: «...весь світ нехай почує, що по відвороті червоно армії з України всі церкви, каплиці та доми молитви, які більшовики перетворили в комори, крамниці, клуби й тюрми зараз перетворюються знову в Доми Божі та служитимуть релігійним потребам всього українського православного населення України. Під німецькою владою ми не зустрічаємо ніяких перепон». Основна увага статті була звернена до московського митрополита Сергія, який зводив «наклепи проти мене (Архієпископ Луцький та Ковельський Полікарп – Авт.) та проти цілої української православної Церкви»⁸. Продовженням цієї теми стала стаття «Українські єпископи – митрополиту Сергію: «Знаряддя в руках безбожників»; Знову відновлено волю віри і релігії. Остання соломина Сталіна: Митрополит Сергій продався Кремлю» у газеті «Вісті Прилуччини»⁹ за 10 червня 1942 р. В ній повідомлялося, що українські архієпископи Полікарп, Олексій, Антон і Симон засуджували діяльність митрополита Сергія (Воскресенського), який за дорученням більшовицької влади агітував приходи не визнавати автокефальну церкву в Україні, оскільки її підтримує Німеччина, а переходити під владу Московського Патріархату. У статті зазначалося, що «Український нарід уже кілька століть намагається влаштувати своє життя незалежно від Москви <...> Православна церква в українських областях, зайнятих німецькими військами, живе вільним життям». Крім того, на сторінці було розміщено карикатуру, на якій Сталін в «шкурі звіра» топтав ногами церкви й піднявши руки з каменюкою намагався кинути її на церковні будівлі¹⁰.

Преса окупаційного періоду приділяла увагу подіям, пов'язаним з відродженням релігійного життя містян, виказувала слова глибокої вдячності німецькій владі. Так, газета «Ніжинські Вісті» публікувала відомості про відкриття собору Володимира Великого в Києві, про «Новий український переклад Біблії», де повідомлялося про заснування «Комісії по перегляду Біблії», в якій були представлені реформісти (Коломия), лютерани (Станіслав), баптисти, євангелісти і православні (в особі професора Огієнка – архієпископа в Холмі, знавця нової української мови)¹¹.

На шпальтах газети «Вісті Прилуччини» зустрічаємо повідомлення, пов'язані з відкриттям до Різдва собору на міський площі, про встановлення іконостасу та реставраційні роботи в церкві¹², про замовлення дзвону для Куствівської церкви (Церква Трьох Святителів)¹³. Стаття «Водохрещення» розповіла про можливість повернення до українських традицій відмічати релігійні свята, які

⁶ Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. 136 с.

⁷ Газета «Ніжинські вісті» видавалася з березня 1942 р. по травень 1943 р. Редактори: І. Ярешко, М. Лисий, С. Ярошевський. Виходила газета двічі на тиждень – у середу (2 стор.) та суботу (4 стор.). Пізніше, з квітня – тимчасово виходила в неділю й мали 4 стор, а з травня – у п'ятницю. 3 травня газета, що виходила в середу також складала 4 стор.

⁸ Московський митрополит знову провинився. Гострі виступи Архієпископів Полікарпа та Олексія. *Ніжинські Вісті*. 20 травня 1942. № 17. С. 3.

⁹ Газета «Вісті Прилуччини» – прилучський повітовий часопис виходив у 1941–1943 рр. в м. Прилуки. Редакторами газети у різні періоди були Ф. Харченко, Д. Пилипенко, В. Клязник. Видання виходило тричі на тиждень і складалося у неділю та п'ятницю з двох сторінок, а в середу – з чотирьох.

¹⁰ Українські єпископи – митрополиту Сергію. *Вісті Прилуччини*. 10 червня 1942. № 66. С. 2.

¹¹ Новий український переклад Біблії. *Ніжинські Вісті*. 25 квітня 1942. № 10. С. 3; Собор Володимира Великого буде знову відкритий. *Ніжинські Вісті*. 28 березня 1942. № 3. С. 2.

¹² Відкриття Собору. *Вісті Прилуччини*. 4 січня 1942. № 2. С. 2.

¹³ Дзвін для церкви. *Вісті Прилуччини*. 28 січня 1942. № 10. С. 2.

були заборонені за радянських часів, «...бо жидівські комісари могли притягти до відповідальності за релігійні та буржуазно-націоналістичні настрої»¹⁴.

Газета «Вісті Остерщини»¹⁵ вирізнялася своєю поміркованістю у висвітленні релігійної проблематики та кількості відповідних публікацій. Проте, у різдвяному номері газети, що вийшов 25 грудня 1942 р., на першій сторінці була представлена стаття «Церковне життя», в якій мова йшла про підготовку до святкування: «Церковні громади цього року старанно готуються до Різдва. Церкву Івана Хрестителя, що за советів була складом зерна, в середині добре відремонтовано протягом року, зараз вже обнесено новою огорожею. Хор готує до 10 колядок, щоб зустріти Різдво в старовинному українському звичаї. Готується до Різдва і релігійна громада церкви Св. Воскресіння. Церкву прикрашають рушниками, квітами, поставлять поруйновані за советів бані (куполи)»¹⁶. Зі статті дізнаємося, що в Острі в період окупації діяли мінімум два храми. Газета, що вийшла перед Христовим Воскресінням, представила на першій сторінці статтю «Воскресни, країно», яка містила наступні ідеї: «Мета нашого життя на сьогодні: позбутися решток большевизму назавжди, позбутися сталінської катівні, одержати землю, навчитися на ній працювати, навчитися хазяйнувати і зажити по-новому»¹⁷.

Більшою активністю щодо публікацій на релігійну тематику вирізнялася газета «Ніжинські Вісті». На її шпальтах висвітлювалася інформація фактично про всі свята, а саме про підготовку до них та проведення. 1 квітня 1942 р. у статті «Святочний дарунок для населення міста Ніжина» була розміщена інформація про наступну ініціативу німецького командування: кожен мешканець м. Ніжина через міський кооператив додатково мав змогу одержати на свято 1 кг м'яса та 1 кг пшеничного борошна. Відзначимо, що у публікації була також вказана кількість мешканців міста, яка сягала близько 24 000 осіб, у зв'язку з чим наголошувалося на труднощах з транспортуванням. Підписана стаття була польовою комендатурою¹⁸.

Газета «Українське Полісся» також багато уваги приділяла висвітленню релігійного життя Чернігівщини. Для ознайомлення читачів зі святкуванням Великодня було виділено всю першу сторінку, на якій була розміщена стаття «Служба Бога в Страсний четвер». У ній, зокрема, повідомлялося: «Четверта година дня. Вулицями міста із свічками в руках ідуть до церкви старі й молоді. Кожен з них поспішає, щоб вчасно прибути, бо, спізнившись, він не зможе зайти до церкви через великий натовп народу. Сьогодні вперше за останні 20 років по всіх церквах Чернігова правили службу Божу»¹⁹. Водночас слід вказати, що нова влада використовувала метод «кнута і пряника», адже поруч із вітанням було розміщено повідомлення про відозву голови чернігівської районної управи П. Л. Дюбка та сповіщалося про злочини, за які на Базарній площі було повішено шестеро осіб.

Отже, можна зазначити, що преса окупаційного періоду дає можливість прослідкувати прояви духовно-релігійного життя на Чернігівщині. З утвердженням «нового порядку» політика щодо церкви суттєво змінилася, оскільки завдяки підтримці німців розпочалося відкриття церков в містах і селах.

¹⁴ Гринченко Г. В. Водохрещення. *Вісті Прилуччини: Прилуцький часопис для міста й села*. 20 січня 1943 р. № 8, С. 1.

¹⁵ «Вісті Остерщини» – міжрайонна газета Остерської районної управи. Вона виходила в Острі у 1942–1943 роках двічі на тиждень. Редакцію газети представляли С. І. Килимник та Л. Т. Василенко. Видавалася газета українською мовою обсягом у 2 сторінки, наклад – від 2 300 до 3 500 примірників. До 11 березня 1942 року газета називалася «Новий шлях» і мала двотижневий додаток «Школяр».

¹⁶ Церковне життя. *Вісті Остерщини*. 25 грудня 1942. №102. С. 4.

¹⁷ Воскресни, країно. *Вісті Остерщини*. 9 квітня 1942. №29. С. 1.

¹⁸ Святочний дарунок для населення міста Ніжина. *Ніжинські Вісті*. 1 квітня 1942. №4. С. 1.

¹⁹ Служба Бога в страсний четвер. *Українське Полісся*. 5 квітня 1942. №39. С. 1.

Так, наприклад, у Ніжині у вересні 1941 р. з дозволу фельдкомендатури почали діяти Петропавлівський римо-католицький костюл і сім православних храмів: Богоявленська, Василівська, Вознесенська, Покровська, Троїцька, Хресто-Воздвиженська церкви та церква Благовіщенського монастиря. Віруючі знову одержали можливість брати церковні шлюби, хрестити дітей, ховати рідних зі священником. Зрозуміло, що особлива увага німців до вирішення конфесійного питання була спробою використати релігійні об'єднання для зміцнення свого режиму, здобуття прихильності та підризу довіри населення до радянської системи. Релігійна політика окупаційної влади не була однозначною, адже вона полягала у встановленні контролю за діяльністю релігійних організацій, використанні цих об'єднань в своїх інтересах. Проте, незважаючи на ці обставини, в умовах жорстокого німецького режиму українська православна церква продовжувала відстоювати національні питання та поширювати релігійні ідеї.

References

- Baran-Butovyich, S. H. (1942). Nashi hrystyianski sviata [Our Christian Holidays]. *Ukrainske Polissia – Ukrainian Pollissia*. 4 sichnia. № 2.
- Vidkryttia Soboru [Opening of the Temple] (1942). *Visti Pryluchchyny – Prylukyland News*. 4 sichnya. № 2.
- Voronin, O. (1992). Istorychnyi shliakh UAOTs [The UAOC's historical path]. Kensington, UK: Voskresinnia.
- Voskresenskij hram g. Chernigova: materialy i dokumenty k istorii prikhoda [Voskresna church of the city of Chernihiv: documents and materials on the history of the parish]. (2018). Chernihiv, Ukraine: Desna Poligraf.
- Voskresny, kraino [Resurrect, country] (1942). *Visti Ostersshyny – Osterland News*. 9 kvitnia. № 29.
- Hrynenko, H. V. (1943) Vodokhreshchennia [Epiphany]. *Visti Pryluchchyny – Prylukyland News*. 20 sichnia. № 8.
- Dzvin dlia tserkvy [The bell for the church] (1942). *Visti Pryluchchyny – Prylukyland News*. 28 sichnia. № 10.
- Moskovskiy mytropolyt zнову provynyvsia. Gostri vystupy Arhiiepyskopiv Polikarpa ta Oleksiia [The Metropolitan of Moscow again blamed himself]. (1942). *Nizhynski Visti – Nizhyn News*. 20 travnia. № 17.
- Novyi ukrainskyi pereklad Biblii [New Ukrainian Bible Translation]. (1942). *Nizhynski Visti – Nizhyn News*. 25 kvitnia. № 10.
- Sviatochnyi darunok dlia naseleennia mista Nizhyna [Holiday gift for the population of Nizhyn]. (1942). *Nizhynski Visti – Nizhyn News*. 1 kvitnia. № 4.
- Sobor Volodymyra Velykoho bude znovu vidkryty [Vladimir the Great Cathedral will reopen] (1942). *Nizhynski Visti – Nizhyn News*. 28 bereznia. № 3.
- Sluzhba Bozha v strasnyi chetver [Divine Service on Good Thursday]. (1942). *Ukrainske Polissia – Ukrainian Pollissia*. 5 kvitnia. № 39. S.1.
- Ukrainski yepyskopy – mytropolytu Serhiu [Ukrainian bishops to Metropolitan Sergii]. (1942). *Visti Pryluchchyny – Prylukyland News*. 10 chervnia. № 66.
- Cerkovne zhyttia [Church Life]. (1942). *Visti Ostersshyny – Osterland News*. 25 grudnia. № 102.

Кіріченко Олександра Миколаївна – аспірантка кафедри археології, етнології та краєзнавчо-туристичної роботи, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, 14013, Україна).

Kirichenko Alexandra M. – Ph.D. Student of the Department of Archeology, Ethnology, Local History and Tourism Studies, T. H. Shevchenko National University “Chernihiv Collegium” (53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14013, Ukraine).

E-mail: kafetnolog@gmail.com

CHURCH LIFE IN THE CHERNIHIV REGION DURING THE GERMAN OCCUPATION ACCORDING TO PRESS MATERIALS

A brief overview of newspapers that in one way or another covered the topic of religion on their pages is the main purpose of this article. After decades of persecution of the church during the era of Soviet Union dominance an opportunity to return to religion without fear of being persecuted or intimidated was appeared with the establishment of Nazi occupation power in the Ukraine. In particular, such an opinion encourages analyses of the press of the Chernihiv region of the specified period, namely the newspapers “Osterland News”, “Ukrainian Polissia”, “Prylukyland News” and “Nizhyn News”. These editions covered information about the religious ceremonies, in those churches where warehouses, gyms had been located before the Second World War, and about some religious events in cities and towns at that period of time. During the research it was found out that there were five churches in Chernihiv during the occupation period, namely, Trinity Cathedral, Dmitry Church of Yelets Monastery, Resurrection, Illinsky, St. Michael and Fedor. Therefore, it can be noted that the press occupation period gives an opportunity to trace the manifestations of spiritual and religious life in Chernihiv region. Since the adoption of the “new regime”, church policies have changed significantly, thanks to the support of the Germans, the opening of churches in cities and villages began. Believers again got the opportunity to marry, baptize children and bury relatives with the priest. It is clear that the Germans’ particular focus on the denominational issue was an attempt to use religious associations to strengthen their regime, gain favor, and undermine public confidence in the Soviet system. The religious policy of the occupying power was not straightforward, since it was to establish control over the activities of religious organizations and to use these associations to their advantage. However, despite these circumstances, in the face of the brutal German regime, the Ukrainian Orthodox Church continued to uphold national issues and spread religious ideas.

Keywords: occupation, press, church, newspaper, religion.

Дата подання: 2 лютого 2020 р.

Дата затвердження до друку: 5 березня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Кіріченко О. Церковне життя Чернігівщини у період німецької окупації за матеріалами преси. *Сіверянський літопис*. 2020. №1. С. 138–143. DOI: 10.5281/zenodo.3732592.

Цитування за стандартом APA

Kirichenko, A. (2020). Tserkovne zhyttia Chernihivschchyny u period nimetskoï okupatsii za materialamy presy [Church life in the Chernihiv region during the German occupation according to press materials]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 1, 138–143. DOI: 10.5281/zenodo.3732592.